

VU Research Portal

Geografische spreiding van het sociale netwerk van ouderen

van Tilburg, T.G.; Dykstra, P.A.

published in

Rooilijn

1995

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Tilburg, T. G., & Dykstra, P. A. (1995). Geografische spreiding van het sociale netwerk van ouderen. *Rooilijn*, 28, 140-146.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Geografische spreiding van het sociale netwerk van ouderen

Met de toenemende vergrijzing is er ook een toenemende aandacht voor ouderen. Representatieve beschrijvende en verklarende gegevens over de samenstelling, kwaliteit en andere kenmerken van de sociale netwerken van ouderen in Nederland waren tot voor kort slechts in beperkte mate voorhanden. Antwoorden op vragen als 'hoe groot zijn de netwerken van ouderen?', 'wat is de omvang en de aard van de informele ondersteuning die ouderen krijgen?' en 'welke factoren veroorzaken verschillen in de omvang van netwerken en de daarbinnen verkregen steun?', zijn van belang voor de overheid bij het voorbereiden van beleid op ondermeer de terreinen van huisvesting en zorg. In het onderzoeksprogramma *Leefvormen en sociale netwerken van ouderen* worden deze vragen beantwoord. In dit artikel staat de geografische spreiding van netwerken centraal.

Het sociale netwerk is de verzameling persoonlijke relaties (bijvoorbeeld kinderen, broers en zussen, andere familieleden, buren, vrienden en kennissen) waarmee frequent contact wordt onderhouden. Het is een belangrijke factor voor het welbevinden. Naast de (veelal) plezierige omgang met anderen is met name de sociale ondersteuning die binnen relaties geboden wordt van belang. De belangrijkste aspecten van ondersteuning zijn instrumenteel (bijvoorbeeld hulp bij taken in en rond het huis) of emotioneel (bijvoorbeeld aandacht voor persoonlijke belevenissen en gevoelens).

De geografische afstand tussen netwerkleden is een factor die de intensiteit van de steun beïnvloedt. Wanneer men dicht bij elkaar woont, is het relatief eenvoudig een oogje in het zeil te houden. Met name bij het geven van instrumentele ondersteuning is aanwezigheid ter plekke meestal noodzakelijk. Naarmate netwerkleden verder uit elkaar wonen, zal men vanwege de hogere kosten minder instrumentele steun geven (Felling *et al.*, 1991).

Het kunnen beschikken over voldoende ondersteuning is voor iedereen belangrijk, ongeacht bijvoorbeeld de leeftijd. Een geringe geografische afstand tussen netwerkleden is echter van groter belang voor ouderen dan voor andere volwassenen (Litwak, 1989). De aanwezigheid van kinderen die in de buurt wonen is specifiek van belang omdat van (volwassen) kinderen bekend is dat zij snel inspringen wanneer een slechte gezondheid van hun ouders dat vereist (Horowitz, 1985; Matthews en Rosner, 1988). Buren en vrienden in de buurt functioneren vaak als tweede-lijn-helpers: in vergelijking met kinderen hel-

pen zij vooral met huishoudelijke taken en minder met persoonlijke verzorging (Peters en Kaiser, 1985). Wanneer urgent hulp noodzakelijk is, zijn netwerkleden die dichtbij wonen de eersten die ondersteuning kunnen bieden.

Geografische spreiding van netwerkleden kan veel oorzaken hebben. Deze kan onder andere ontstaan door verhuizing van hetzij de oudere, hetzij de netwerkleden. Sommige verhuizingen hangen samen met de fase in de levensloop waarin men verkeert (Mulder, 1993). Kinderen verlaten het huis om zelfstandig te gaan wonen, te studeren, te werken of verhuizen met hun partner mee wanneer die een werkkring elders aanvaardt. Wanneer er getrouwd wordt, verhuizen vrouwen vaker naar de woonplaats van de man dan andersom (Kuijper, 1990). Ouderen verhuizen of zijn in het verleden verhuisd vanwege werk (voor vrouwen veelal het werk van hun echtgenoot), of verhuizen na de pensionering naar een betere woning of woonomgeving. Ouderen waarvan de partner overlijdt, verhuizen soms naar een omgeving waar zij hun vroegere contacten weer kunnen aanhalen (Stevens, 1989). Verhuizingen kunnen ook bepaald worden door veranderingen in het aanbod van huizen. Zo heeft het overloop-beleid een stroom van verhuizingen naar randgemeenten of verder weg gelegen plaatsen veroorzaakt. Geografische spreiding kan ook veroorzaakt worden doordat men contacten is aangegaan met mensen die ver weg wonen en die men bijvoorbeeld kent via een organisatie of van vakantie.

In deze bijdrage wordt beschreven op welke reisafstand broers en zussen, kinderen en leden van

de kern van het sociale netwerk wonen en welke de consequenties zijn van deze verschillen voor hoe frequent het contact onderhouden wordt en voor de intensiteit van uitwisselingen van sociale ondersteuning. De frequentie van het contact geeft weinig informatie over de inhoud en kwaliteit van de relaties, maar is van belang omdat personen waarmee de oudere een frequent contact onderhoudt sneller in staat zullen zijn problemen te signaleren dan personen waarmee men weinig contact heeft. De intensiteit van de steun kan als een indicator van de kwaliteit van de relatie gezien worden. Verder wordt nagegaan of het aantal broers en zussen, kinderen en (overige) leden van de kern van het sociale netwerk die op een korte reisafstand wonen, verschilt tussen mannen en vrouwen, ouderen van een verschillend geboortecohort en naar regio en urbanisatie. Of het aantal relaties en de afstand tot de netwerkleden consequenties heeft voor de ervaren kwaliteit van het relatienetwerk, wordt nagegaan door het verband met eenzaamheid vast te stellen.

Opzet van het onderzoek

In 1992 zijn 4.494 ouderen ondervraagd. Het betrof een naar sekse en geboortjaar gestratificeerde steekproef van mannen en vrouwen geboren in de jaren 1903 tot en met 1937. De respons was 61,7 procent. De gemiddelde leeftijd van de ondervraagden was 72,8 jaar. De leefvorm van de ondervraagden is in tabel I opgenomen. Deze bijdrage beperkt zich tot de 4.125 zelfstandig wonende ouderen, ongeveer evenveel mannen als vrouwen.

In het interview is de oudere gevraagd alle (nog in leven zijnde) broers en zussen en kinderen te noemen. Voor elk van deze relaties is onder andere gevraagd naar de frequentie van het contact (nooit tot dagelijks) en naar de tijd die men nodig heeft naar de ander toe te gaan, op de manier waarop men gewoonlijk reist. Een netwerk bestaat uit die personen met wie men een belangrijke en frequente relatie onderhoudt. Zeven domeinen van relaties zijn onderscheiden: huisgenoten, kinderen en schoongedochteren, overige familie, burens, contacten binnen het werk, vrijwilligerswerk of opleiding, contacten binnen organisaties en overige contacten. De bedoeling van dit onderscheid naar domeinen was een breed en gevarieerd samengesteld netwerk te identificeren en daarmee te vermijden dat bepaalde categorieën, bijvoorbeeld kennissen in een vereniging, vergeten zouden worden. Bij elk van deze domeinen is gevraagd personen van achttien jaar en ouder te noemen waarmee de oudere een belangrijk en regelmatig contact heeft. Voor alle relaties is gevraagd de fre-

De kwaliteit van het netwerk (foto: Henk Nieman)

quentie van het contact.

Voor een beperkt aantal relaties, namelijk de (maximaal) twaalf waarbinnen het meest frequent contact is, zijn aanvullende gegevens verzameld. De beperking was nodig omdat te verwachten was dat een groot aantal ouderen grote netwerken zouden hebben en het verzamelen van de aanvullende gegevens voor alle relaties teveel tijd zou kosten. De keuze voor frequentie van contact als criterium is ingegeven vanuit de veronderstelling dat relaties waarbinnen een frequent contact bestaat een specifieke betekenis kunnen hebben in de steunverlening aan ouderen. De geselecteerde relaties worden het kern-netwerk genoemd. Voor deze relaties is ondermeer gevraagd naar de reistijd en naar de intensiteit van de uitwisselingen van steun.

Frequentie van contact en intensiteit van de steun binnen een relatie zullen naar verwachting zwak positief samenhangen. Contact is immers een noodzakelijke voorwaarde voor het geven van steun.

Tabel 1. Leefvorm van de ondervraagden

	aantal	percentage
alleenwonend	1337	29,8
met partner	2148	47,9
met partner en anderen	434	9,7
geen partner, wel anderen	206	4,6
in institutie	331	7,4
overig	38	0,7

Naarmate vaker steun uitgewisseld wordt, zal het contact waarschijnlijk frequenter zijn. Omgekeerd is contact geen voldoende voorwaarde voor het verlenen van steun. Zo zal men binnen verenigingsrelaties regelmatig contact hebben, bijvoorbeeld op een bridge-avond, maar lenen deze relaties zich er in het algemeen niet voor om veel steun te geven.

Eenzaamheid (subjectieve sociale isolatie) kan worden gedefinieerd als "het subjectief ervaren van een onplezierig of ontoelaatbaar gemis aan (kwaliteit van) bepaalde sociale relaties" (De Jong Gierveld, 1984, p. 45). Een schaal van vijf positief en zes negatief geformuleerde uitspraken is gebruikt om de intensiteit van de eenzaamheid te beschrijven (De Jong Gierveld en Kamphuis, 1985). Een voorbeeld van een negatief geformuleerde uitspraak: "ik mis mensen om me heen".

Procedure

Van de gemiddeld 13,4 netwerkleden behoren er 9,2 tot de kern van het netwerk (de maximaal twaalf relaties waarmee het meest frequent contact is). De samenstelling van dit kern-netwerk is in tabel 2 gegeven. Relaties met broers en zussen, met kinderen en met de partner worden verder buiten de analyse van de gegevens van het kern-netwerk gehouden. Voor de broers, zussen en kinderen is dit nodig, omdat anders de gegevens van het kern-netwerk overlappen met de gegevens van de netwerken van broers, zussen en kinderen. Voor de partnerrelatie geldt dat deze een specifieke positie binnen het netwerk heeft, welke moeilijk met bijvoorbeeld die van buren te vergelijken is. Verder worden alleen relaties met netwerkleden geselecteerd waarmee minstens eenmaal per twee weken contact bestaat. De reden hiervoor is dat de netwerken van ouderen die twaalf of minder relaties genoemd hebben, en waar vervolgens ten behoeve van verdere ondervraging over de afzonderlijke relaties geen selectie op basis van frequentie van contact heeft plaatsgevonden, dan goed vergelijkbaar zijn met de netwerken

van de overige ouderen: alle geselecteerde relaties voldoen aan hetzelfde criterium. Voor de volledigheid zij opgemerkt dat een aantal van de niet geselecteerde relaties van ouderen met een netwerk omvang groter dan twaalf, ook aan dit criterium voldoet. Dat deel van het netwerk wordt hier echter buiten beschouwing gelaten. De term 'overige' netwerk wordt gebruikt wanneer die leden uit de top twaalf worden bedoeld waarmee minimaal eens in de twee weken contact is en die geen partners, broers, zussen of kinderen zijn. De resterende 17.430 relaties (gemiddeld 5,5), die hierna het 'overige' netwerk worden genoemd, vormen ruim 80 procent van de relaties met overige familieleden, buren en niet-familieleden in het gehele netwerk. Dit percentage is zodanig hoog dat aangenomen mag worden dat de relaties van het 'overige' netwerk van de ouderen in voldoende mate representatief zijn voor al hun relaties met overige familieleden, buren en niet-familieleden.

De frequentie van het contact is berekend naar dagen per jaar. De gemiddelde frequentie van contact met broers en zussen, kinderen en 'overige' netwerkleden wordt uitgesplitst naar reistijd, waarbij de reistijd wordt samengevat in vijf categorieën, namelijk nul tot en met vijf minuten, zes tot en met vijftien, zestien tot en met een half uur, een half uur tot en met één uur en meer dan één uur.

Vervolgens is een analyse uitgevoerd waarbij het aantal broers en zussen, kinderen en 'overige' netwerkleden dat binnen vijf minuten reizen woont, wordt verklaard vanuit de sekse, het geboortecohort, de regio van de respondent (onderscheiden naar Amsterdam, landelijk west, zuid en oost) en de urbanisatiegraad van de wijk (het aantal inwoners per vierkante kilometer; Den Dulk *et al.*, 1992). Tenslotte wordt een analyse uitgevoerd voor een verklaring van verschillen in eenzaamheid. Omdat bekend is dat alleenwonenden gemiddeld sterk eenzaam zijn en mensen die met een partner samenwonen gemiddeld zwak eenzaam zijn (Dykstra, 1990; Van Tilburg, 1988), wordt eerste naar de leefvorm gekeken. Daarna wordt nagegaan of het aantal broers, zussen, kinderen en 'overige' netwerkleden, het percentage daarvan dat binnen vijf minuten reistijd woont en verschillen in regio en urbanisatiegraad, verschillen in eenzaamheid kunnen verklaren.

Resultaten

Gemiddeld hebben de ouderen 2,7 broers en zussen. De gemiddelde reistijd binnen deze relaties is één uur en 42 minuten. Ongeveer een zevende deel van de broers en zussen woont binnen een reistijd van vijf minuten (tabel 3). Gemiddeld heeft men op 34

dagen in het jaar contact met de broers en zussen. De samenhang tussen reistijd en frequentie van contact is zwak en zoals verwacht negatief: naarmate de afstand groter is, heeft men minder vaak contact.

Over het algemeen wonen de kinderen dichterbij dan de broers en zussen: de reistijd is gemiddeld één uur en vier minuten. Gemiddeld heeft men met de kinderen op 133 dagen contact (tabel 3), dat is ongeveer vier keer zoveel als met broers en zussen. De samenhang tussen reistijd en frequentie van contact is sterker dan bij broers en zussen.

De geselecteerde leden van het 'overige' netwerk (familie anders dan broers en zussen en kinderen, burens, en overige niet-familieleden) wonen op gemiddeld 21 minuten reizen. Hierbij moet bedacht worden dat het 'overige' netwerk bepaald is als de relaties waarmee men minstens eenmaal per twee weken contact heeft. Daarnaast geldt dat vanwege de samenhang tussen frequentie van contact en reistijd, te verwachten is dat een relatief geringe reistijd naar deze netwerkleden gevonden wordt. De samenhang tussen reistijd en frequentie van contact is zwakker dan bij de kinderen (tabel 3).

Zowel de gegevens over de broers en zussen, kinderen als die over de 'overige' netwerkleden

Tabel 2. Samenstelling van het kern-netwerk

	gemiddeld aantal relaties
partner	0,6
kinderen	2,1
broers en zussen	0,7
overige familieleden	2,5
buren	1,4
kennissen, vrienden en andere niet-familieleden	1,9

bevestigen het idee dat naarmate de geografische afstand groter is, de 'kosten' om relaties te onderhouden hoger zijn. Dit wordt weerspiegeld in de frequentie van contact (Van Busschbach, 1992; Van der Poel, 1993). De gegevens laten zien dat kinderen en 'overige' netwerkleden wat betreft reistijd en frequentie van contact een meer centrale plaats hebben in het leven van ouderen dan broers en zussen. Broers en zussen wonen vaak ver weg, maar ook de kinderen wonen gemiddeld nog op een grote afstand. De reistijd is dus zeker niet doorslaggevend voor de mate

Sociaal netwerk bijeen (foto: Henk Nieman)

waarin men contact onderhoudt. Het aantal leden van het 'overige' netwerk, geselecteerd op frequentie van contact is ongeveer twee keer zo groot als het aantal kinderen. De leden van dit 'overig' netwerk wonen aanzienlijk dichterbij dan de kinderen. Voor het ontvangen van steun waarbij reistijd een rol speelt, zoals de urgente en de langdurige instrumentele steun, is aanvulling op hulp van kinderen door hulp van burens, kennissen en vrienden in de buurt waarschijnlijk noodzakelijk.

Zoals verwacht speelt de reistijd bij het ontvangen van emotionele steun binnen relaties met de leden van het 'overige' netwerk nauwelijks mee. Voor emotionele steun is het vaak niet noodzakelijk om bij elkaar te zijn; schriftelijk of telefonisch contact kan in veel gevallen een goed medium zijn. Een opvallend resultaat is dat het ontvangen van instrumentele steun ook niet varieert met de reistijd. Hierbij moet opgemerkt worden dat binnen de meeste netwerk-relaties nog weinig steun aan de ouderen gegeven wordt: de ouderen zijn over het algemeen nog goed gezond en goed in staat voor zichzelf en voor het huishouden te zorgen. Urgente of langdurige hulp is dus niet nodig.

Verschillen naar sekse, geboortecohort, regio en urbanisatie

Mannen hebben meer broers en zussen die binnen een reistijd van vijf minuten wonen dan vrouwen (gemiddeld respectievelijk 0,5 en 0,3). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat vrouwen vaker dan mannen uit hun geboortestreek zijn verhuisd om te huwen. Het blijkt dat mannen ook meer dan vrouwen dichtbij-wonende kinderen hebben (gemiddeld respectievelijk 0,8 en 0,6). Hiervoor is geen verklaring. Het aantal 'overige' netwerkleden dat binnen vijf minuten woont is gelijk voor mannen en vrouwen.

De oudsten, degenen die mogelijk het meest gebaat zijn bij relaties op een korte afstand, hebben het geringste aantal broers en zussen, kinderen en 'overige' netwerkleden dichtbij wonen. De verschillen tussen de jongste ouderen (tussen de 55 en 60 jaar) en de oudsten (tussen de 85 en 89 jaar) zijn aanzienlijk: respectievelijk gemiddeld 0,6 en 0,2 broers en zussen, 1,0 en 0,4 kinderen, en 2,0 en 2,4 'overige' netwerkleden. Relatief gezien vormen de 'overige' netwerkleden dus een veel groter aantal van de dichtbij wonende relaties. Voor de verschillen naar geboortecohort is een aantal oorzaken te noemen. De oudsten hebben minder in leven zijnde broers en zussen en hebben ook een kleiner 'overig' netwerk. Verder kunnen de oudsten ook vaker verhuisd zijn, en is de kans het grootst dat hun volwassen kinderen uit

huis zijn of uit de geboorteplaats verhuisd zijn.

In een cross-sectioneel onderzoek is het helaas niet mogelijk de verschillen naar geboortecohort te onderscheiden van leeftijd-effecten en van verschillen in de perioden waarin bepaalde gebeurtenissen hebben plaatsgehad, zoals bijvoorbeeld het krijgen van kinderen. Het onderscheiden van deze effecten is van belang omdat het aantal verhuizingen en de afstand waarover verhuisd wordt, verschilt door de tijd heen. Als door gezinsuitbreiding de behoefte aan een grotere woning toeneemt, is de beschikbaarheid van woningen in die tijd van belang. Zo hebben de oudsten in dit onderzoek veelal kinderen gekregen in de jaren dertig, hebben de ouderen geboren rond 1925 kinderen gekregen toen er na de Tweede Wereldoorlog een grote woningnood was en hebben de jongste ouderen kinderen gekregen toen woningen in de grote uitbreidingswijken van de steden gebouwd werden. Voor ondermeer de kinderen van de ouderen en hun verhuizingen, is dit periode-effect eveneens van belang. Zo zijn de gezinnen van de kinderen van de jongste ouderen gevormd in de tijd van het overloopbeleid en is er daarom kans dat die kinderen over een relatief grote afstand zijn verhuisd.

Verschillen naar regio worden ook aangetroffen. De ouderen in Amsterdam hebben het geringste aantal broers en zussen, kinderen en 'overige' netwerkleden dichtbij wonen. De ouderen in het zuiden hebben het grootste aantal broers en zussen en kinderen in de buurt; ten dele kan dit verklaard worden doordat zij ook meer broers, zussen en kinderen hebben. Wat betreft het aantal 'overige' netwerkleden bevinden zij zich rond het gemiddelde. Het grote aantal broers, zussen en kinderen in de buurt wordt dus niet 'negatief gecompenseerd' door minder contacten te onderhouden met familieleden, burens en overige niet-familieleden. De ouderen in het Oosten hebben het grootste aantal 'overige' netwerkleden in de buurt en bevinden zich voor het aantal broers en zussen en kinderen rond het gemiddelde. De ouderen wonend op het platteland in het Westen bevinden zich voor alle drie soorten relaties op het gemiddelde. Worden de verschillende soorten relaties bij elkaar opgeteld, dan wordt een duidelijk onderscheid zichtbaar tussen de inwoners van Amsterdam enerzijds (gemiddeld 2,5 relaties binnen vijf minuten) en de overige ouderen anderzijds (gemiddeld 3,6 tot 3,8 relaties).

Urbanisatiegraad hangt negatief samen met de aantallen in de buurt wonende relaties. De sterkste samenhang is met het aantal kinderen: de ouderen in de urbane gebieden hebben gemiddeld 0,5 kind in de

Tabel 3. Gemiddelde aantallen broers en zussen, kinderen en netwerkleden naar reistijd; gemiddeld aantal dagen waarop contact is binnen deze relaties naar reistijd

	broers en zussen		kinderen		'overig' netwerk	
	aantal N=3.893	aantal dagen contact	aantal N=4.121	aantal dagen contact	aantal N=3.835	aantal dagen contact
allen	2,7	34	2,6	133	4,5	132
0-5 minuten	0,4	100	0,6	238	2,3	170
6-15	0,5	42	0,6	142	1,1	104
16-30	0,5	24	0,5	99	0,6	95
31-60	0,5	21	0,4	81	0,3	85
meer dan 60	0,8	15	0,5	60	0,3	73

buurt en de ouderen in de landelijke gebieden gemiddeld 1,0. De bevindingen wat betreft verschillen naar urbanisatie zijn verrassend. Verhuizingen in de steden vinden vaak over korte afstand plaats, en verwacht mag worden dat ouderen daarom in steden dichter bij hun familie en hun 'overige' netwerkleden zouden wonen. Wellicht kunnen de bevindingen (zowel die met betrekking tot de regio als tot urbanisatie) verklaard worden doordat mensen in steden vaker verhuizen dan plattelandsbewoners. Dit geldt natuurlijk zowel voor de ouderen als voor hun netwerkleden. Door de relatief frequente verhuizingen komen ouderen verder van hun verwanten te wonen en verliezen ze buurtcontacten. Hiervoor is al gewezen op de mogelijk grotere gehechtheid van plattelandsbewoners aan hun woonomgeving. Onderdeel van die woonomgeving zijn de contacten die men daar heeft. Waite en Harrison (1992) opperen dat de aanwezigheid van intensieve (frequente) contacten in de directe woonomgeving een reden is om juist niet te verhuizen. Een andere verklaring, voor zover het contacten met mensen buiten de familie betreft, is dat stadsbewoners minder snel geneigd zijn relaties aan te gaan met mensen in hun directe woonomgeving, omdat ze een grotere behoefte hebben aan privacy.

Consequenties van aantallen relaties in de buurt voor eenzaamheid

Alleenwonende ouderen en ouderen die met een partner samenwonen zijn respectievelijk relatief sterk en zwak eenzaam. Naarmate het aantal 'overige' netwerkleden (waarmee minstens eenmaal per twee weken contact is) groter is, is de eenzaamheid gemiddeld zwakker. Zoals hiervoor is aangegeven, woont een groot deel van deze netwerkleden in de buurt. Wanneer de oudere een groot aantal

kinderen heeft, is de eenzaamheid ook geringer; dit effect is niet sterk. Als een groot percentage van de kinderen dichtbij woont, is de eenzaamheid nog geringer; dit effect is echter zeer zwak. Het aantal broers en zussen (al dan niet in de buurt wonend) is niet aanvullend van belang. Urbanisatiegraad en het wonen in verschillende regio's hangen wel samen met eenzaamheid, maar geven geen aanvullende verklaring van verschillen in eenzaamheid. Deze factoren zijn oorzakelijk dus niet van belang, maar geven een indicatie waar de ouderen wonen die kleine netwerken hebben.

Conclusies

Kinderen, en in mindere mate broers en zussen, worden vaak (naast de partner, indien die aanwezig is) als de belangrijkste steungevers van ouderen gezien. Vooral bij het geven van instrumentele steun is de geografische afstand (uit te drukken in reistijd) van belang. Bij instrumentele steun kan gedacht worden aan het regelmatig doen van zware boodschappen voor ouderen, het op orde houden van huis en tuin, het assisteren bij lichamelijke verzorging van de oudere, maar ook aan het veilig stellen van have en goed bij de dreiging van een overstroming, zoals recent nodig was.

De geografische spreiding in de netwerken van ouderen is groot. Broers, zussen en kinderen van ouderen wonen op een behoorlijk grote afstand (gemiddeld respectievelijk anderhalf en één uur reizen). Leden van het 'overige' netwerk (familie anders dan broers en zussen en kinderen, burens, en overige niet-familieleden) wonen dichtbij (gemiddeld twintig minuten). Voor het ontvangen van steun waarbij reistijd een rol speelt, zoals de urgente en de langdurige instrumentele steun, is aanvulling op hulp van

broers, zussen en kinderen door hulp van overige familie, buren, kennissen en vrienden in de buurt waarschijnlijk noodzakelijk.

De oudsten, degenen die mogelijk het meest gebaat zijn bij relaties op een korte afstand, hebben het geringste aantal broers en zussen, kinderen en 'overige' netwerkleden dichtbij wonen. Stadsbewoners, en vooral de ouderen in een grote stad (Amsterdam), hebben relatief weinig relaties in de buurt.

Relaties met kinderen en met 'overige' netwerkleden zijn van betekenis voor de beleving van de kwaliteit van het netwerk. Vooral het beschikken over voldoende 'overige' netwerkleden in de nabijheid vermindert de kans op eenzaamheid. De nabijheid zegt iets over het gemak waarmee contacten kunnen worden onderhouden en als gevolg daarvan iets over de beschikbaarheid van steun. Ouderen zijn vaak minder mobiel en uit noodzaak aan huis gebonden. Voor hen is het belangrijk de zekerheid dat ze terug kunnen vallen op mensen in de directe woonomgeving die helpt eenzaamheidsgevoelens te verminderen of voorkomen.

Op basis van deze resultaten kan geconcludeerd worden dat maatschappelijke ontwikkelingen enerzijds op het gebied van verhuisgedrag en ruimtelijke ordening en anderzijds met betrekking tot de rol die de overheid vervult met het aanbieden van zorgvoorzieningen, sociale gevolgen heeft voor ouderen. Te verwachten is dat netwerken steeds verder verspreid worden en dat de overheid zich sterker zal terugtrekken, waarmee het aantal dichtbij wonende persoonlijke relaties zal verminderen en de betekenis daarvan voor het ondersteunen van ouderen zal toenemen. ●

Theo van Tilburg is universitair docent aan de Faculteit der Sociaal Culturele Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam. **Pearl Dykstra** is senior onderzoeker bij het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) in Den Haag. Het artikel is gebaseerd op gegevens die verzameld zijn in het kader van het onderzoekprogramma *Leefvormen en sociale netwerken van ouderen*. Dit programma wordt uitgevoerd door de vakgroepen Sociologie en Sociale Gerontologie en Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit en door het NIDI. Het onderzoek is mede mogelijk gemaakt door een bijdrage in het kader van het Nederlands Stimuleringsprogramma Ouderenonderzoek, gesubsidieerd door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Literatuur

- BUSSCHBACH, J. VAN (1992), 'Investeren in relaties: verschillende visies op sociaal kapitaal als verklaring voor veranderingen in het persoonlijk netwerk', W. Jansen en G. van den Wittenboer (red.), *Sociale netwerken en hun invloed*, Boom, Meppel, p. 57-71
- DULK, C.J. DEN, H. VAN DE STADT en J.M. VLIEGEN (1992), 'Een nieuwe maatstaf voor stedelijkheid: de omgevingsadressendichtheid', *Maandstatistiek van de Bevolking*, nr. 7, p. 14-22
- DYKSTRA, P.A. (1990), *Next of (non)kin: The importance of primary relationships for older adults' well-being*, Swets en Zeitlinger, Lisse
- FELLING, A.J.A., A.A.M. FISELIER en M.G.M. VAN DER POEL (1991), *Primaire relaties en sociale steun: achtergronden van de behoefte aan steun, de aard en omvang van informele steunverlening en daarbij opgedane ervaringen*, Instituut voor Toegepaste Sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen
- HOROWITZ, A. (1985), 'Sons and daughters as caregivers to older parents: Differences in role performance and consequences', *The Gerontologist*, nr. 25, p. 612-617
- JONG GIERVELD, J. DE (1984), *Eenzaamheid: een meersporig onderzoek*, Van Loghum Slaterus, Deventer
- JONG GIERVELD, J. DE en F. KAMPHUIS (1985), 'The development of a Rasch-type loneliness-scale', *Applied Psychological Measurement*, nr. 9, p. 289-299
- KUIJPER, H. (1990), 'Pas gehuwde vrouwen migreren relatief veel', *Maandstatistiek van de Bevolking*, nr. 6, p. 8-9
- LITWAK, E. (1989), 'Forms of friendships among older people in an industrial society', R.G. Adams en R. Blieszner (Eds.), *Older adult friendship: Structure and process*, Sage, Londen, p. 65-88
- MATTHEWS, S.H., en T.T. ROSNER (1988), 'Shared filial responsibility: The family as the primary caregiver', *Journal of Marriage and the Family*, nr. 50, p. 185-195
- MULDER, C.H. (1993), *Migration dynamics: A life course approach*, Thesis Publishers, Amsterdam
- PETERS, G.R. en M.A. KAISER (1985), 'The role of friends and neighbours in providing social support', W.J. Sauer en R.T. Coward (Eds.), *Social support networks and the care of the elderly*, Springer, New York
- POEL, M. VAN DER (1993), *Personal networks: A rational choice explanation for their size and composition*, Swets en Zeitlinger, Lisse
- TILBURG, T.G. VAN (1988), *Verkregen en gewenste ondersteuning in het licht van eenzaamheidservaringen*, Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam
- WAITE, L. en S. HARRISON (1992), 'Keeping in touch: How women in mid-life allocate social contacts among kin and kin', *Social Forces*, nr. 70, p. 637-654
- STEVENS, N.L. (1989), *Well-being in widowhood: A question of balance*, Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen